

Національна
академія наук України

Інститут
української археології та джерелознавства
імені М.С.Грушевського

Інститут історії України

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

ТВОРИ у 50 томах

Видавнича рада:

Борис ПАТОН — голова
Любомир ВИНАР • Іван ДРАЧ • Володимир ЛИТВИН
Олексій ОНИЩЕНКО • Френк СИСИН
Ярослав ЯЦКІВ

Головна редакційна колегія:

Георгій ПАПАКІН — головний редактор
Ігор ГИРИЧ — відповідальний секретар
Геннадій БОРЯК • Віктор БРЕХУНЕНКО
Сергій БІЛОКІНЬ • Василь ДАНИЛЕНКО • Микола ЖУЛИНСЬКИЙ
Олександр КУЧЕРУК • Олександр МАВРІН • Ігор МЕЛЬНИК
Надія МИРОНЕЦЬ • Юрій МИЦИК • Всеволод НАУЛКО
Руслан ПИРИГ • Валерій СМОЛІЙ • Віталій ТЕЛЬВАК
Ольга ТОДІЙЧУК • Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ • Ярослав ФЕДОРУК

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

Том 10

Книга II

Серія

ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ ТА РОЗВІДКИ

(1930–1934)

Серія

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

(1924–1930)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

ВИДАВНИЦТВО

“СВІТ”

2015

УДК 94(477)
ББК 63.3(4 УКР)
Г 91

*Випущено на замовлення
Державного комітету телебачення і радіомовлення України
за програмою "Українська книга" 2015 року*

*Затверджено Вченою радою
Інституту української археографії та джерелознавства
імені М.С.Грушевського НАН України*

Упорядкування, передмова, коментарі:
Оксана ЮРКОВА

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

ISBN 978-966-603-223-5
ISBN 978-966-603-922-7 (Т. 10. Кн. II)

- © Інститут української археографії та джерелознавства імені М.С.Грушевського НАН України, 2015
- © Інститут історії України НАН України, 2015
- © Юркова О.В., упорядкування, передмова, коментарі, 2015
- © Видавництво "Світ", дизайн та художнє оформлення, 2015

РОЗДІЛ II

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

Проф. Йор. ИВАНОВ. БОГОМИЛСКИ КНИГИ И ЛЕГЕНДИ.

Софія, 1925, IV і 338 с.

Богомилство як релігійно-філософська система і як соціальна концепція — явище незвичайно цікаве, і його широке розповсюдження на Сході і Заході та проникання в маси — між іншим, і українські — є проблема дуже цікава, яка пильно вимагає свого освітлення. Українські дослідники мусили спинятись над нею. Чимало попрацював над нею Драгоманов, по його смерті зайнявся нею молодий київський славист К.Ф.Радченко, що від студій над релігійним життям Болгарії XIV в. (тема його студентської дисертації 1898 р.)* перейшов до спеціальних занять богомилською літературою і в останніх роках свого недовгого життя (пом[ер] 1908 р.), в тридцять шостім році життя, опублікував кілька невеликих студій на сю тему* — як передвступ до більшої праці. Тепер відомий болгарський дослідник слов'янських старинностей і фольклору проф. Йордан Іванов береться до сеї справи, і його перша книга, опублікована Болгарською академією наук з фонду Д.П.Кудоглу, являється виступом до сеї нової великої і дуже пожаданої праці — продовження недоведеного діла нашого київського земляка.

Ся перша книга — що при нинішніх жалюгідних наукових відносинах тільки за два роки по виході дісталася нарешті до наших рук — складається з збірника текстів з відповідним апаратом (с. 49—383) і вступної студії (с. 1—48), що являється почасти вступом, почасти конспектом властивої розвідки про богомилство. Автор обіцяє в передмові науковому світові — коли обставини йому дозволять — в іншій книзі виложити богомилську доктрину й історію богомилства і додати до нинішньої збірки відповідні матеріали — болгарські й на інших мовах. В сій же книзі автор дає пам'ятки богомилської книжності, заховані на різних мовах — болгарській, грецькій, латинській, і фольклорні матеріали — тільки болгарські. Сих фольклорних текстів не так багато: 16 текстів з короткими поясненнями і сумаріями (с. 327—357) і невеличкими розділами, присвяченими характеристиці і міркуванням про походження сих легенд (с. 357—383). Головну ж частину книги становить огляд і видання книжних текстів (с. 49—327). Автор поділяє їх на дві категорії: перша — се богомилські книги в тіснішій значінні: “канонічні, служебні і книги для читання, в яких відбилися догмати і етика богомилів”; друга — се “книги, прийняті богомилами, що за внесенням до них богомилських елементів вживалися для поширення їх доктрини також і серед православних”. Але обидві категорії розглядаються всуміш, фактично розділені на дві частини: “твори головні” і “твори другорядні”. В першій видана Тайна книга (каркасонський і віденський тексти, з літературними вказівками); далі автор вивчає відносини богомилів до новозавітних і старозавітних книг Біблії, наводить богомилські тексти “Отче наш”, подає текст і аналіз богомилського “Катарського требника”, нарешті

і “Ісаїне видіння” в тексті слов’янським і латинським. В другій маємо: “Енох”, “Варух”, “Адам і Єва”, “Дітство Ісусове”, “Прение Христа з дияволом”, “Разумник” (питання і відповіді), богомільська апокрифічна літопись, Тиверіядське море і його грецькі та боснійські паралелі. В легендах усного походження маємо переважно загальнозвісні теми: Бог і диявол творять світ і ділять між собою, диявол псує тіло першого чоловіка, диявол творить вовка, Бог спілкує з дияволом і вивідує його гадки через бджолу, Бог скидає чортів з неба; декотрі дають варіанти відмінні, як напр., “Насадження власного раю дияволом (№ 15)”. В короткім екскурсі про походження сих легенд, що по них наступає, авторові приходится звертатися до матеріалів з інших осередків такої дуалістичної космогонії: українських, тюркських, фінських, і тому дає себе відчувати неповнота його фольклорної збірки, що обмежується самим болгарським матеріалом. Генетичний аналіз, даний в сім екскурсі, недалеко виходить поза те, що було дане Веселовським і Драгомановим. Батьківщиною, де сформувалася ся дуалістична космогонія, автор вважає Месопотамію, а за крайню хронологічну межу, коли вона могла бути перенесена на північ, він приймає VII вік н. е. — коли араби заволоділи Месопотамією і Персією і викликали сильний рух на північ: тоді маніхейство закорінюється в Середній Азії й стає державною релігією турків-уйгурів. Але у аспарухових болгарів автор не знаходить дуалізму, і поширення дуалізму в Болгарії він кладе на рахунок переселенців маніхеїв та павликіян. У вступнім погляді на дуалістичну доктрину перед богомільством автор починає її історію від Мані і маніхеїв III в. н. е. — не ставлячи питання про ті дуалістичні елементи в космогонії народній і літературній, з яких виросла маніхейська доктрина. Маленький екскурс в питання про слов’янський дуалізм (с. 361–363) визначається крайньою поверховістю; прикро, напр., вражає, що автор серйозно цитує апокрифічний, псевдонародний текст “Пане Круку, пане Круку, Черна бога старший внуку...”. В будучій праці хотілось би бачити більше етнологічного і соціологічного поглиблення.

Прикро також бачити, що небіжчик Драгоманов, котрого національну фізіономію повинні б знати в софійських кругах, для автора тільки “другият руски учень” поруч Веселовського.

окрема). На машинопису на арк. 1 вгорі ліворуч позначка чорнилом “Укр. 869”, праворуч чорним чорнилом позначка “Справив. МГ”. Підпис у кінці рецензії: *М.Грушевський*. На арк. 1 машинописної копії вгорі позначка чорнилом “Укр. 869” та позначка олівцем “Друк”. Підпис у кінці рецензії: *М.Грушевський*.

Подається за першодруком.

с. 285 “Вони не студіювалися досі в загальних рамках експансії тої праці, що була довершена в Києві” — тут і далі *М.Грушевський* цитує П.Панайтеску у власному перекладі українською мовою.

с. 286 Два роки тому я говорив на сторінках “України” про необхідність катедри українознавства в Парижі... — вчений відсилає до своєї статті: *Грушевський М.* Береження і дослідження побутового і фольклорного матеріалу як відповідальне державне завдання // *Україна*. — 1925. — Кн. 5. — С. 3–13. Передруковано: *Грушевський М.* Твори: У 50 т. — Львів, 2015. — Т. 10. — Кн. 1. — С. 19–31.

Проф. Йор. Иванов. Богомилски книги и легенди. Софія, 1925, IV і 338 с.

Перша публікація: *Україна*. — 1927. — Кн. 5. — С. 154–155. Підпис у кінці рецензії: *Акад. Михайло Грушевський*. Дата не зазначена.

Машинопис з авторськими правками чорним чорнилом зберігається в ІР НБУВ (Ф. Х. — Од. зб. 17224. — 3 арк.). На арк. 1 вгорі ліворуч позначка “Укр. 843”. Підпис у кінці рецензії: *М.Грушевський*.

Подається за першодруком.

с. 287 ...від студій над релігійним життям Болгарії XIV в. (тема його студентської дисертації 1898 р.)... — йдеться про роботу: *Радченко К.Ф.* Религиозное и литературное движение в Болгарии в эпоху перед турецким завоеванием. — К., 1898. — 344 + VII с.

...опублікував кілька невеликих студій на сю тему... — йдеться, зокрема, про праці: *Радченко К.Ф.* К истории философско-религиозного движения в Византии и Болгарии XIV в. // Научно-литературный сборник Галицко-русской матицы. — Т. II. — Вып. 1. — Львов, 1902; *Його ж.* Малоизвестное сочинение Евфимия Зигабена, трактующее о богомилах. — Нежин, 1902; *Його ж.* Замечания относительно отдельных мест книги Иоанна Богослова // Сборник по славяноведению / Под ред. В.И.Ламанского. — Вып. 1. — СПб.: Типография Императорской академии наук, 1904. — С. 64–71; *Його ж.* Этюды по богомильству. К вопросу об отношении апокрифов к богомильству // Изборник Киевский. — К., 1904. — С. 29–38; *Його ж.* Этюды по богомильству. Видение пророка Исаяи в пересказах катаров-богомилев // Сборник статей по литературе и истории в честь Н.П.Дашкевича. — К., 1906. — С. 229–234; *Його ж.* Этюды по богомильству: Народные космогонические легенды славян в их отношении к богомильству // Известия Отделения русского языка и словесности Императорской академии наук. — СПб., 1910. — Т. XV. — Кн. 1. — С. 73–131.

Arturo Cronia. II. Bogomilismo. (“L’Europa Orientale”, 1926, [No.] XII, с. 606–630)

Перша публікація: *Україна*. — 1927. — Кн. 5. — С. 155–156. Підпис у кінці рецензії: *Акад. Михайло Грушевський*. Дата не зазначена.

ЗМІСТ

	с. текстів	с. ком.
О.Юркова “...МАЮ В СВОЇМ ПОРТФЕЛІ СТУДІЙКУ...”: ОСТАННІ ПРАЦІ ТА РЕЦЕНЗІЙНІ ОГЛЯДИ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.....	V	
РОЗДІЛ I. ІСТОРИЧНІ ТА ІСТОРІОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ	1	
Вікопомна дата	3	361
Про так званий “Львівський літопис” (1498–1648) і його ймовірного автора	28	365
Самовидець Руїни та його пізніші відображення	44	382
Про українську історіографію XVIII століття. Кілька міркувань	74	414
З історичної фабулістики кінця XVIII в.	82	424
“Историограф Малой России”	87	427
РОЗДІЛ II. РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ	181	
Wilhelm Wundt. Völkerpsychologie. Eine Untersuchung der Entwicklungsgesetze von Sprache, Mythos und Sitte.....	183	450
Lubor Niederle. Manuel de l'antiquité slave. Tome I: l'Histoire.....	186	450
Акад. Вс.Миллер. Очерки русской народной словесности.....	191	451
Проф. М.Сперанский. Русская народная словесность.....	191	451
A.Debidour. Le Histoire diplomatique de l'Europe.....	200	453
L.Lévy-Brühl. Das Denken der Naturvölker.....	202	453
L.Lévy-Brühl. La mentalité primitive.....	202	453
Wilhelm Jerusalem. Soziologie des Erkennens.....	202	453
Richard Thurnwald. Zum gegenwärtigen Stand der Völkerpsychologie.....	202	454
В.П.Адрианова. Житие Алексея, человека Божия.....	213	455
А.Кащенко. Оповідання про славне військо Запорозьке Низове.....	215	455
А.Кащенко. Великий Луг запорозький.....	215	455
А.И.Лященко. Былина о Соловье Будимировиче и saga о Гаральде... ..	219	456
Іларіон Свенціцький. Початки книгопечатання на землях України.....	221	456
М.И.Ростовцев. Элинство и иранство на юге России.....	223	457
M.Rostovtzeff, Hon. D. Litt. Iranians and Greeks in South Russia.....	223	457
M.Rostovtzeff. Les origines de la Russie.....	223	457
М.И.Ростовцев. Скифия и Босфор. Критическое обозрение памятников литературных и археологических.....	223	457
The Slavonic Review. A Survey of the Slavonic Peoples.....	233	458
James George Frazer. Folk-lore in the Old Testament.....	236	460
Dr. Lubor Niederle. Slovanské Starožitnosti.....	241	461

Max Vasmer. Untersuchungen über die ältesten Wohnsitze der Slaven...	246	462
А.И.Яцимирский. Библиографический обзор апокрифов в южнославянской и русской письменности...	248	463
Kazimierz Dobrowolski. Pierwsze sekty religijne w Polsce...	250	463
Д.Заславский. Михаил Петрович Драгоманов...	251	464
Nationernas Bibliotek: Ukrainarna...	255	464
Harold T. Cheshire. The Great Tartar Invasion of Europe...	257	465
Ювілейний Збірник Наукового товариства імені Шевченка у Львові в п'ятдесятиліття оснований, 1873–1923. Записки Наукового товариства імені Шевченка, том СХХХVІІІ–СХL. Праці Історично-філософичної секції під редакцією Івана Крип'якевича... Праці Філологічної секції під редакцією Кирила Студинського... Хроніка Наукового товариства імені Шевченка у Львові за роки 1923–1925...	259	466
М.Сперанский. К истории взаимоотношений русской и югославянских литератур (Русские памятники письменности на юге славянства)...	265	468
К.М.Тахтарев. Сравнительная история развития человеческого общества и общественных форм. Часть I и II...	266	468
V.J.Mansikka. Die Religion der Ostslaven. I. Quellen...	270	468
Етнографический отдел Государственного Русского музея. Материалы по этнографии. Том III, выпуск первый...	274	469
Louis Eisenmann. The Imperial Idea in the History of Europe...	277	469
Jan Łoś. Początki piśmiennictwa polskiego...	279	469
Venceslas Lednicki. Existe-t-il un patrimoine commun d'études Slaves?...	281	470
Р.Р.Ранайтеску. L'influence de l'oeuvre de Pierre Mogila archevêque de Kiev dans le principautés roumaines...	285	470
Проф. Йор. Иванов. Богомилски книги и легенди...	287	471
Arturo Cronia. II. Bogomilismo...	289	471
Проф. Хведір Вовк. Студії з української етнографії та антропології...	290	472
Записки Київського інституту народної освіти...	292	473
Ю.Д.Бруцкус. Письмо хазарского еврея от X века...	294	473
Е.Ю.Перфецкий. Русские летописные своды и их взаимоотношения...	295	474
Jozsef Szinnyi. Die Herkunft der Ungarn, ihre Sprache und Urkultur...	297	474
Dr. Eugen Perfeckij, docent University Komenskeho v Bratislavě. Sociálne-hospodárske pomery Podkarpatske Rusi ve století XIII–XV...	299	474
Jaroslav Bidlo. Dějiny Slovanstva...	301	475
Histoire et historiens depuis cinquante ans...	304	475
Доктор славяноведения А.Петров. Отзвук Реформации в русском Закарпатьи XVI в. Няговские поучения на Евангелие...	306	476
Z dějin Východní Evropy a Slovanstva. Sborník věnovaný Jaroslavu Bidlovi, profesoru Karlovy University...	307	476

Збірник праць Державного рибного заповідника “Конча-Заспа” ...	309	478
Frank Wollman. Slovesnost Slovanů...	311	478
Галина Вовк. Бібліографія праць Хведора Вовка (1847–1918)...	312	478
Східнослов'янські народності та їх дослідження...	313	479
Dr. Jiří Král. Svidovec v Podkarpatské Rusi. Sídla obyvatelstva...	324	479
Václav Novotný. Českou minulostí...	326	480
Dr. František Štůla, Dr. Antonín Boháč, Dr. Karel Kadlec a Dr. Josef Tvrđý. Zeměpisný obraz, statistika, ústavní zřízení a filosofie slovanstva...	327	480
А.В.Орешников. Классификация древнейших русских монет по родовым знакам...	329	480
Josef Pfitzner. Grossfürst Witold von Litauen als Staatsmann...	330	481
D-r Josef Jirásek. Rusko a my. Studie vztahy česko-slovensko-ruských od počátku 19 století do roku 1867...	332	481
Осип Гермайзе. Україна та Дін у XVII ст. ...	333	481
Віктор Данилевський. Нарис історії розвитку продуктивних органів суспільної людини (спроба матеріалістичної історії техніки)...	335	481
Aus der historischen Wissenschaft der Soviet-Union — Vorträge ihrer Vertreter während der Russischen Historikerwoche...	340	482
Праці Українського високого педагогічного інституту ім.М[ихайла] Драгоманова у Празі...	342	483
J.Рурка. Weitere Beiträge zur Korrespondenz der Hohen Pforte mit Bohdan Chmel'nyckij...	344	483
Aleksander Brückner. Dzieje kultury polskiej. Tom pierwszy: Od czasów przedhistorycznych do r. 1506...	346	484
International Bibliography of Historical Sciences. First Year (1926)...	350	484
Михайло Гніп. Громадський рух 1860-х рр. на Україні...	354	485
Збірник Музею діячів науки та мистецтва України...	357	486
Алексей Александрович Шахматов, 1864–1920...	359	486
КОМЕНТАРІ		361
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК		487

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Грушевський Михайло Сергійович

Твори: У 50 томах

Том 10. Книга II

Серія “Історичні студії та розвідки”
(1930–1934)

Серія “Рецензії та огляди”
(1924–1930)

Редактор *І.Савлук*
Художнє оформлення *С.Іванов*
Технічний редактор *І.Сімонова*
Коректор *В.Гоменюк*

Формат 70×100/16. Папір офс. Гарн. Academy. Офс. друк.
Ум. друк. арк. 44,71. Обл.-вид. арк. 37,0.
Тираж 5000 пр. Зам. № .

Державне підприємство
“Всеукраїнське спеціалізоване видавництво “Світ”
79008 Львів, вул. Галицька, 21
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4826 від 31.12.2014 р.
www.svit.gov.ua
e-mail: office@svit.gov.ua
svit_vydav@ukr.net

Друк на ПРАТ “Львівська книжкова фабрика “Атлас”
79005 Львів, вул. Зелена, 20
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 1110 від 08.11.2002 р.

Грушевський М.С.

Г91 Твори: У 50 т. / редкол.: Г.Папакін, І.Гирич та ін. — Львів : Світ, 2002 —

Т. 10. Кн. II : Серія “Історичні студії та розвідки” (1930—1934) ; Серія “Рецензії та огляди” (1924—1930) / упор. О.Юркова. — 2015. — 552 с.

ISBN 978-966-603-223-5

ISBN 978-966-603-922-7 (Т. 10. Кн. II)

Друга книга десятого тому 50-томного зібрання творів М.Грушевського містить праці визначного українського історика, об'єднані у двох серіях — “Історичні студії та розвідки” і “Рецензії та огляди”. У першій з них представлено шість останніх статей М.Грушевського, написаних упродовж 1930—1934 рр. і присвячених історії України, українській історіографії та історії української літератури. Остання велика студія — “Істориограф Малой России” (1934) — друкується вперше.

У другій серії публікуються 60 рецензій та рецензійних оглядів, підготовлених вченим у 1924—1930 рр. (у 1931—1934 рр. М.Грушевський рецензій не писав), дев'ять з них також друкуються вперше.

Статті, опубліковані М.Грушевським уперше російською мовою, подано у перекладі на українську та мовою оригіналу.

Видання розраховане на істориків, соціологів, етнографів, археологів та всіх, хто цікавиться історією України.

УДК 94(477)
ББК 63.3(4УКР)

ISBN 978-966-603-223-5

ISBN 978-966-603-922-7 (Т. 10. Кн. II)